ALTERNATOR
Misliti znanost.

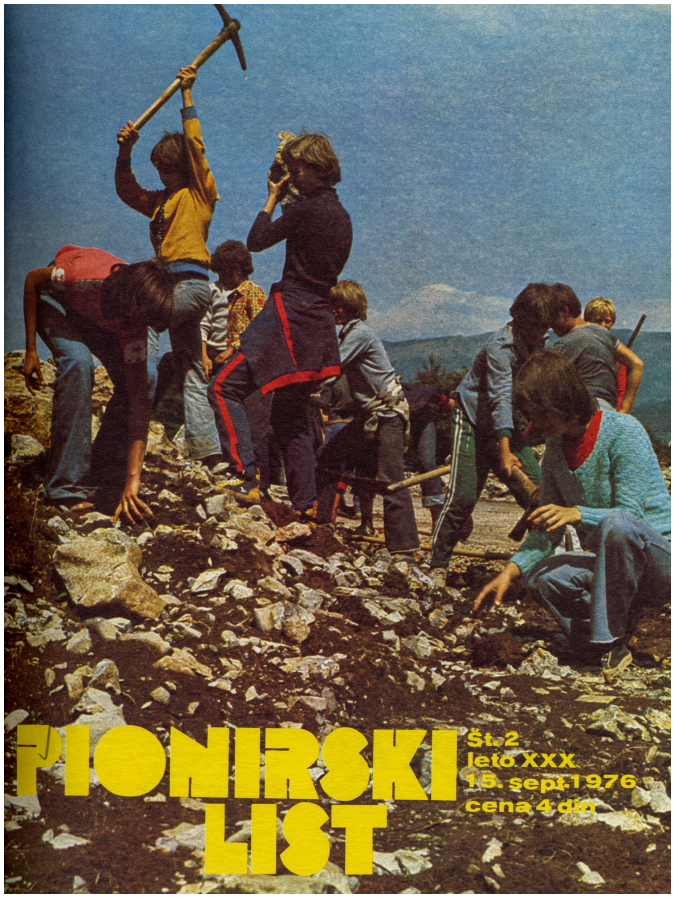
Jugoslovansko samoupravljanje in družbena participacija otrok

12. 9. 2024

Številka: 21/2024

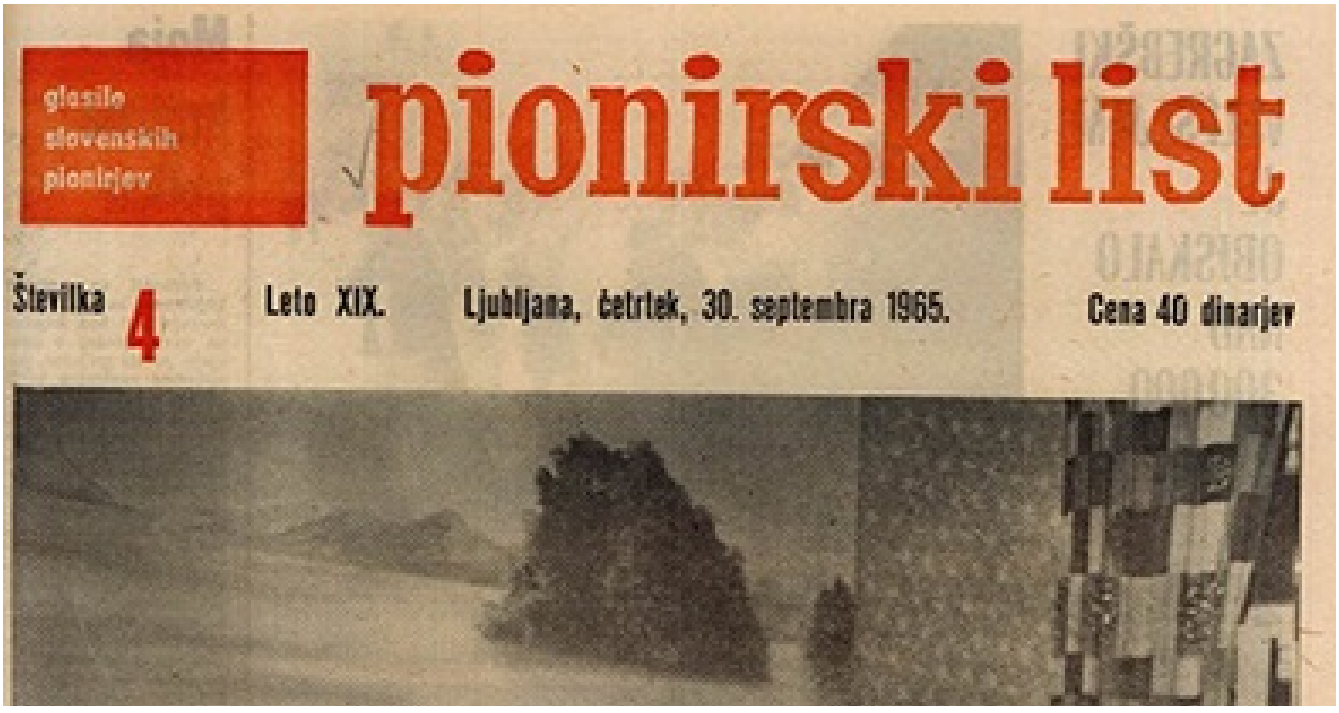
Avtorica:

- Barbara Turk Niskač

Vir: *Pionirski list*, letnik 30, št. 2, 1976

Na naslovnici *Pionirskega lista* iz leta 1965 je fotografija petošolke Metke, ki je v družinski gostilni »kot najbolj izurjena natakarica« postregla Tita in Jovanko. V spremnem zapisu izvemo, da med počitnicami vse dni streže gostom, med letom pa, ko ima »skrbi z učenjem in pisanjem šolskih nalog, streže le ob sobotah in nedeljah«. V bivši Jugoslaviji je delo predstavljalo pomemben gradnik otroštva. Zato ne preseneča, da so bile različne oblike dela pogost motiv na naslovnicah *Pionirskega lista* ter osrednja tema številnih prispevkov.

METKA JE BILA PRESENEČENA NAD NENAVADNIM OBISKOM. NAJMLAJŠA JE POSTREGLA TOVARIŠU TITU IN NJEGOVI ŽENI JOVANKI. FOTO JOŽE, SLOVENSKA IZSEJA LJUBLJANA

S ČIM SMEM POSTREČI?

Desetletna Metka Tičar iz Lahovi obiskuje 5. razred osnovne šole. Vendar Metka ni le šolarka, marveč tudi pridna natakarica. Pred kratkim je njihova domača gostilna, ki jo upravlja oče Jaka, obiskal tovariš Tito s svojo ženo Jovanko in drugimi gosti, ki so ga spremljali. Postregla jim je Metka, kot najboljši izurjena natakarica. Najbrž je imela malo treme, ko je prenašala krvavilke z zarzikom, pečenkami in domačim kruhom. Tovariš Tito je bil vesel, ker mu je postregla prav Metka, najmlajša natakarica z belim predpasnikom. Med pogovorom s tovarišem Titom je povedala, da med počitnicami vse dni strže gostom. Med šolskim letom, ko ima skrbi z učenjem in pisanjem šolskih nalog, strže le ob sobotah in nedeljah. — Zdaj je mami že v veliko pomoč. Nikoli ne pozabi, kaj se ji naročili gostje. Tako se lahko mama povrti kdaj, da lahko Metka čim bolje postreže svojim gostom.

Slika 1: Desetletna Metka je postregla Tita in Jovanko, vir: *Pionirski list*, letnik 19, št. 4, 1965

Pri tem se postavlja vprašanje, kakšno delo imamo v mislih. Delo in igra sta bila razumljena kot dejavnosti, ki se dopolnjujeta, in nista bila postavljena na nasprotna pola. Poleg tega je bilo delo (oziroma ljubezen do dela) postavljeno v središče vzgoje. Pri vprašanju dela je Jugoslavija gradila na marksistični percepciji »združbe svobodnih posameznikov, v kateri dejavno delo vodi k človekovemu razvoju in k najdenju samega sebe (človek se skozi delo samoaktualizira)« (Komlosy 2021 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WYITRWM1)). Vendar je razumevanje dela kot temeljne razsežnosti človekove eksistence povezano tudi z etosom kmečkega gospodarstva, ki je bilo na Slovenskem prevladujoče vse do druge svetovne vojne. Delo je bilo v tem kontekstu razumljeno kot neločljivo od življenja samega. Hkrati pa je jugoslovanski imaginarij gradil na razsvetljenski pedagogiki, ki je v delu videla sredstvo za izoblikovanje osebnosti in razvoj individualnosti. Kot takšna pa je razsvetljenska pedagogika delovala tudi kot sredstvo discipliniranja, saj je vzgoja otrok v času industrializacije postala pomembna tudi pri navajanju prebivalstva na delo (Studen 2012 (http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-ACYEL9Q1)). V tem duhu je SFRJ na eni strani ostro obsodila izkoriščevalsko delo otrok in utrdila šolanje kot primarno otroško »delo«, po drugi strani pa je delo lastnih rok, družbenokoristno delo ter delo z vzgojno noto (ki oblikuje osebnost) ostalo prisotno v otroštvu kot pomembna družbena vrlina.

Pionirski list je s svojimi vsebinami zagotovo reproduciral temeljne ideološke koncepte dela in prostega časa ter otroke spodbujal, naj sodelujejo pri izgradnji socialistične družbe. Hkrati so delo z otroki v SFRJ vodile splošne humanistične vrednote, organizacija prostočasnih dejavnosti pa je imela tudi modernizacijski učinek (Duda 2014 (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/211943948)), kar se odraža tudi v prispevkih v *Pionirskem listu*. V grobem bi lahko vsebine *Pionirskega lista* razdelili na vsebine za otroke (izobraževalno-zabavne vsebine) in o otrocih (reportaže o otrocih v Sloveniji in po svetu) ter na vsebine, ki so jih otroci soustvarjali (pisma bralcev ter likovni in literarni prispevki, pogosto na

temo, ki jo je uredništvo vnaprej določilo). Čeprav prispevki zagotovo odražajo družbene norme in pričakovanja, pa so tudi dragocen dokument časa o vsakdanjih izkušnjah, povezanih s šolanjem, delom in prostim časom otrok.

S pomočjo ideje, da delo gradi človeka, so bili osnovnošolci v SFRJ vključeni v družbeno-politično sfero kot mladi samoupravljavci. Smernice za pionirsko samoupravljanje je leta 1953 postavil statut Zveze pionirjev. Osrednje vrline, ki naj bi jih razvijali mladi samoupravljavci, so bile samoiniciativa, ustvarjalnost, odgovornost ter skrb za zdravje in moralo. Po odmiku od Sovjetske zveze je bila pionirska organizacija zamišljena kot organizacija po meri otrok, skrbela naj bi tudi za prosti čas, igro, ustvarjalnost in raznovrstne otroške aktivnosti. Pionirji so bili v organizaciji razumljeni kot subjekti, ki sami odločajo o sebi in o zadevah, ki se jih dotikajo, izražajo svoje želje, mnenja in stališča ter načrtujejo in izvajajo dejavnosti v okviru Zveze pionirjev. Slednje se je kmalu razširilo na šolske in obšolske dejavnosti, ki so s pomočjo angažiranih šolskih delavcev, Zveze prijateljev mladine in drugih mentorskih organizacij (npr. Ljudske tehnike) doživele razcvet v 60. in 70. letih. Modelarski, foto- in kinoamaterski, dramski, lutkarski in športni krožki, mladi prometniki, zgodovinarji in novinarji so le nekatere izmed dejavnosti, ki so bile v duhu kontinuuma med delom in igro organizirane kot konstruktivna izraba prostega časa. Udejstvovanje v najrazličnejših dejavnostih naj bi otrokom omogočalo vsestranski razvoj na kulturnem, umetniškem, športnem, tehničnem in znanstvenem področju. Vendar pa sredstva za izvajanje tovrstnih dejavnosti niso bila sistemsko zagotovljena, tako da je njihova organizacija ostajala močno pogojena s kadrovsko-materialnim stanjem posameznih šol in odvisna od angažmaja šolskih delavcev in drugih mentorjev.

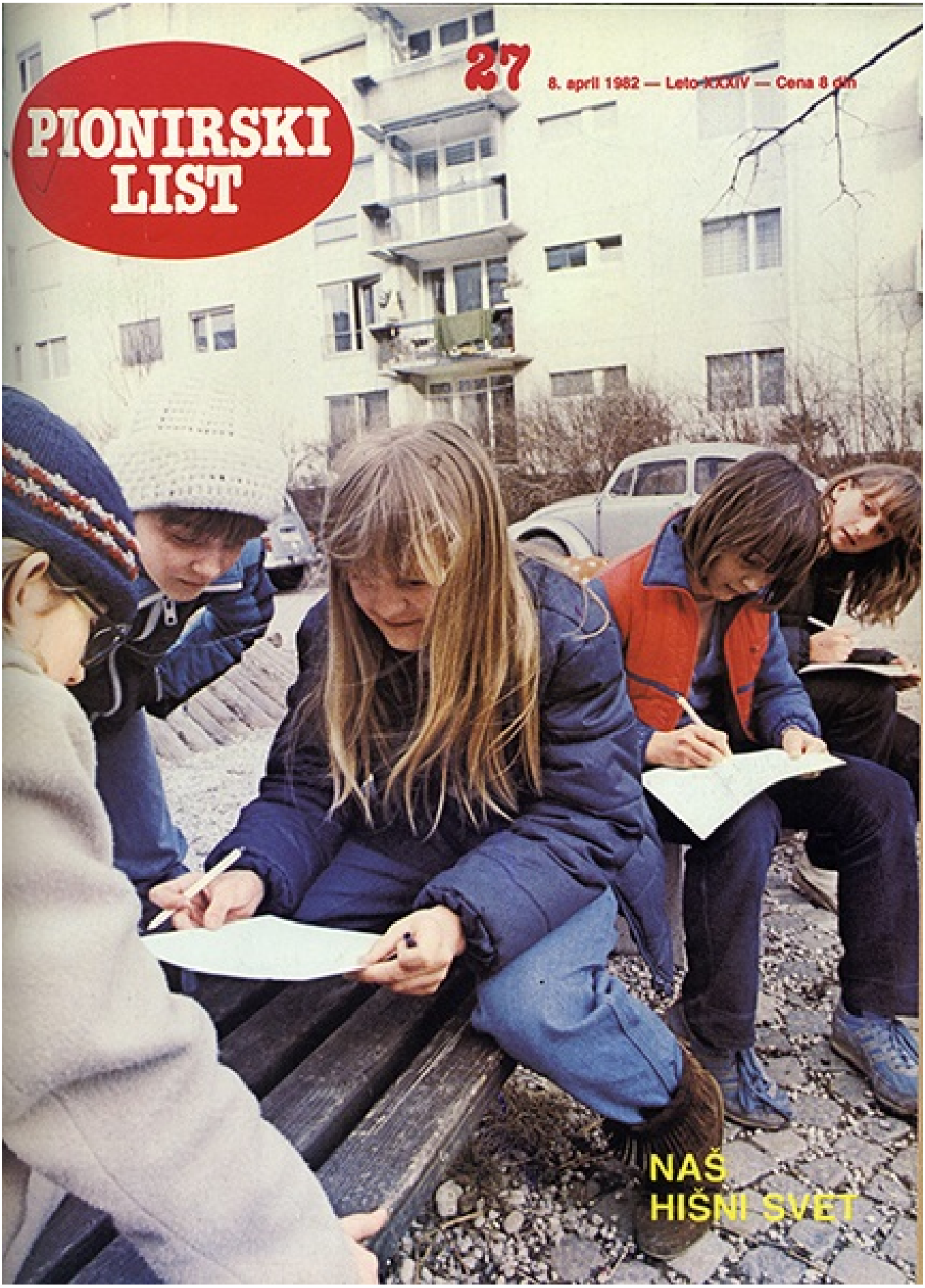
Poleg skrbi za vsestranski razvoj otrok so bile dejavnosti, kot so pionirske zadruge, šolski krožki, mladinski sveti, razredne in krajevne skupnosti, poletni tabori in letovanja, namenjene tudi učenju in prakticiranju samoupravljanja. Ustava iz leta 1974 je še okrepila pravico do samoupravljanja na političnem področju in si prizadevala za družbo, ki bi bila organizirana od spodaj navzgor z demokratičnim načrtovanjem, ki bi vključevalo tudi otroke. Vendar pa lahko tudi na podlagi vsebinske analize *Pionirskega lista* hitro vidimo, da v praksi samoupravljanje otrok ni vedno potekalo po začrtanih smernicah. Kljub temu je pomembno prepoznati emancipacijo otrok, ki se je dogajala s pomočjo politike samoupravljanja, in družbeno infrastrukturo, ki je bila v tem času namenjena otrokom. V nadaljevanju si poglejmo nekaj primerov, kako so otroci v družbi sodelovali kot njeni aktivni soustvarjalci.

Slika 2: Pionirska zadruga, vir: *Pionirski list*, letnik 39, št. 9, 1986

Pojavljanje šolskih vrtov pri nas sicer sega v drugo polovico 19. stoletja, po drugi svetovni vojni pa so bile na številnih šolah organizirane pionirske zadruge. Zadruge so upravljali učenci pod mentorstvom učiteljev, organizirali pa so tudi srečanja pionirjev zadružnikov. Na majhnih proizvodnih parcelah so se otroci seznanjali z vzgojo rastlin in s proizvodnim procesom ter razvijali ljubezen do učenja naravoslovnih ved in njihove uporabe v praksi. Zelenjavo, pridelano v šolskih zadrugah, so porabili v šolski kuhinji. Nekatere šole so svoje dejavnosti razširile tudi na druga področja. Na OŠ Podčetrtek so na primer učenci s pomočjo mentorjev upravljali svoj vrt, čebelnjak, cvetličarno, knjigarno, pošto, prvo pionirsko banko in hranilnico v Sloveniji, samopostrežno trgovino, radijsko postajo, tehnično delavnico, stiskalnico, etnografski muzej, umetniško galerijo in meteorološko postajo.

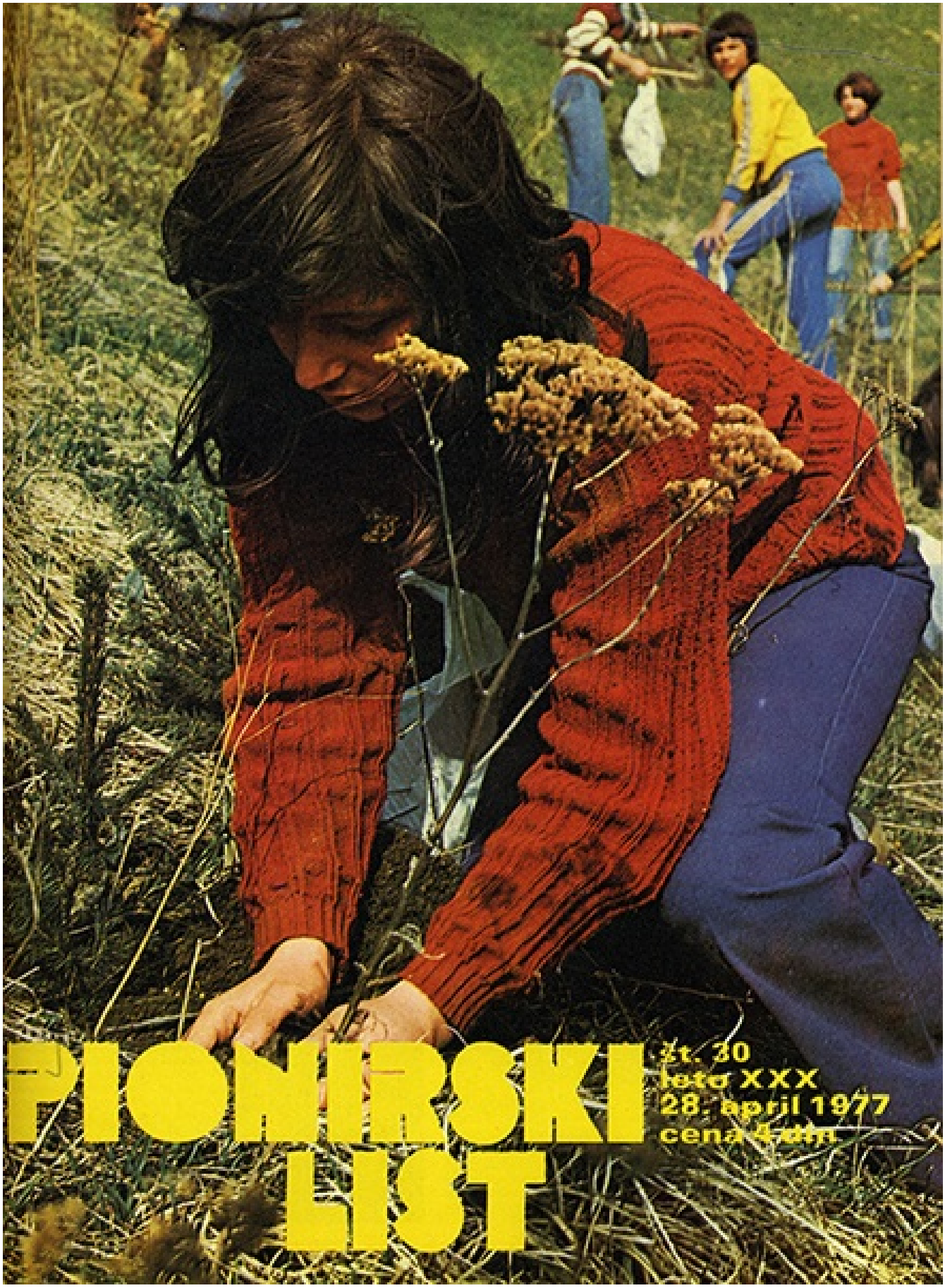
Na šolah so delovale pionirske banke in hranilnice, ki so jih vodili in upravljali učenci, podpirala pa jih je Ljubljanska banka. V pionirskih hranilnicah so učenci hranili svoje prihranke in tudi denar, zbran s prodajo starega papirja in lastnih izdelkov. Skupaj z denarjem od obresti so ga učenci porabili za zaključne izlete, nakup športne opreme ali obisk kina, pa tudi za pomoč pri plačilu kosila in izletov za učence, ki so prihajali iz revnejših družin. Hranilnice so kot take torej predstavljale tudi solidarnostno shemo.

Slika 3: Otroški hišni svet, vir: *Pionirski list*, letnik 34, št. 27, 1982

Po načelih samoupravljanja je bilo v gradnjo novih stanovanjskih blokov treba vračunati tudi prostore, namenjene otrokom. V šestdesetih letih so tako nastajali otroški hišni sveti in mini klubi. S tem so otroci dobili svoj prostor, ki so ga lahko

zapolnili glede na lastne želje in iniciativo. V prispevku, objavljenem v *Pionirskem listu* leta 1982, sedmošolec Aleš opisuje, kako deluje pionirski hišni svet v njihovem bloku. Hišni svet je imel predsednika, tajnika, bančnika in predstavnika za šport ter odraslega mentorja, ki je deloval kot posrednik med pionirskim in hišnim svetom. Predsednik je tudi sodeloval na sestankih hišnega sveta in tam predstavljal interese otrok. Otroci so organizirali plesne zabave, gledališke predstave, različna praznovanja. Igrali so namizni tenis, organizirali tekmovanja ter urejali okolico, na primer sadili rože. V prispevku pa Aleš tudi potoži, da se nekateri starejši stanovalci pritožujejo nad hrupom in da so jim vzeli ključ, da ne bi več igrali namiznega tenisa. Čeprav so otroci protestirali, jih nihče ni jemal resno. Prispevek tako razgalja, da so kljub idealom, po katerih naj bi otroci soustvarjali družbeno realnost in dobili prostor, ki ga lahko oblikujejo glede na lastno iniciativo, strukture starostne hierarhije ostale trdno zasidrane v vsakdanjem življenju.

Slika 4: Zelene straže, vir: *Pionirski list*, letnik 30, št. 28, 1977

Otroci so pogosto sodelovali pri urejanju šolskega prostora in okolice šole ter pri skrbi za okolje, npr. v akcijah pogozdovanja. Zelo priljubljen je bil okoljevarstveni program Zelene straže. Učenci so sodelovali v delovnih akcijah pri gradnji cest, kulturnih domov in šolskih igrišč. Prispevek v *Pionirskem listu* iz leta 1975 z naslovom »Žuljev ni – uspehi pa so« opisuje akcijo učencev OŠ Dobrova, ki so z 2500 delovnimi urami zgradili šolsko igrišče. V ospredju tovrstnih delovnih

akcij je bila ideja, da lahko s skupnimi močmi vsakdo naredi nekaj za dobrobit družbe, vera v izgradnjo boljše prihodnosti za vse pa je bil tudi splošni sentiment obdobja socializma. Slednje se je odražalo tudi v različnih samoiniciativnih okoljskih in solidarnostnih akcijah otrok.

UČENCI EN DAN UČITELJI

V Izlakah so pionirji 17. maja prevzeli šolo v svoje roke. Učenci, ki so v določenih predmetih najuspešnejši, so poučevali, nekateri so delali v kuhinji, izbrali pa so tudi ravnatelja. Za ta podvig so se pripravljali približno devet dni, tako da je vse stekla, kot so si lahko sami želeli. Ves dan je bila na šoli sproščena

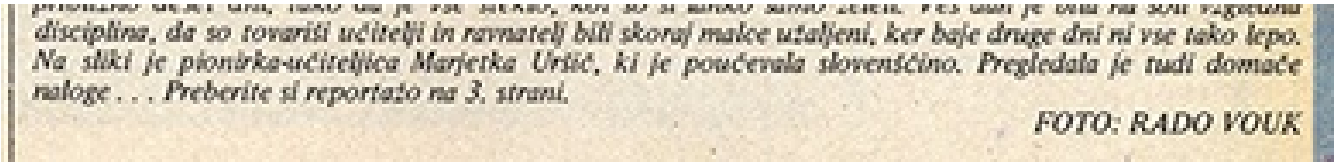

disciplina, da so tovariši učitelji in ravnatelj bili skoraj malce užaljeni, ker baje druge dni ni vse tako lepo. Na sliki je pionirka-učiteljica Marjetka Uršič, ki je poučevala slovenščino. Pregledala je tudi domače naloge . . . Preberite si reportažo na 3. strani.

FOTO: RADO VOUK

Slika 5: Dan samoupravljanja v osnovni šoli, vir: *Pionirski list*, letnik 34, št. 25, 1973

Čeprav imamo na osnovnih šolah še vedno svete staršev in predsednika razreda, pa pozabljamo, da gre njihov izvor iskati v obdobju SFRJ, ko so bile šole organizirane po principih samoupravljanja tako na ravni zaposlenih kot na ravni učencev. Vsak razred je izvolil predstavnika razreda, tajnika, blagajničarja, higieničarja. Predstavniki razredov so se srečevali na šolskih skupščinah, kjer so sodelovali z učitelji ter razpravljali in odločali o raznih zadevah, povezanih z učenjem in šolanjem. Predstavniki učencev so sodelovali tudi na srečanjih krajevne skupnosti, kjer so zastopali interese otrok v izobraževalnih zadevah. Nekatere šole so organizirale dneve samoupravljanja, ko so otroci prevzeli vse vloge odraslih, od kuharjev, snažilk, hišnika in knjižničarke do učiteljev, tajnic in ravnateljev. Vendar pa iniciativa za sodelovanje v interesnih skupnostih ni vedno prišla od spodaj, kar je bilo razvidno tudi iz pogovorov s sogovorniki, ki so odraščali v obdobju SFRJ – pogosto je učitelj za predstavnika razreda enostavno določil najbolj pridnega in uspešnega učenca.

Z opisanimi dejavnostmi so se otroci učili odločanja in prevzemanja odgovornosti za svoje odločitve ter tudi prevzemanja aktivne samoupravljavske vloge v odrasli dobi (Zajc Cizelj 2012 (https://www.sistory.si/publication/37816)). Med odnosom, ki ga imajo učenci do šole, ter odnosom, ki ga imajo delavci do tovarn kot svojega družbenega prostora, so bile pogosto zarisane vzporednice (Čerin 1983 (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/433694)). Tako kot so bile tovarne razdeljene na delovne enote, je bila šola razdeljena na razredne skupnosti – ali kot je osmošolec zapisal v prispevku v *Pionirskem listu*: »Danes sem samoupravljavec v šoli, jutri bom samoupravljavec v tovarni.« Številni prispevki v *Pionirskem listu* so pojasnjevali, kaj je samoupravljanje ter kako deluje na različnih nivojih družbe, vključno z razlago ustave. Spet drugi prispevki so samoupravljanje predstavljali z vidika otrok. S tem, ko je *Pionirski list* otroke z raznimi natečaji in vabili k prispevkom spodbujal k sodelovanju, jih je tudi opogumljal, da sodelujejo v odločanju ter izražajo svoje želje in stališča.

Lahko bi dejali, da je *Pionirski list* otroke nagovarjal kot samoupravne pionirje, ki aktivno sodelujejo in soustvarjajo družbeno realnost, hkrati pa je (re)produciral konstrukt otroka kot samoupravnega pionirja in bodočega samoupravljavca. Vendar pa je s tem, ko je otrokom dajal besedo, tudi kritično preizpraševal obstoječi družbeni red. Da v praksi ideja samoupravljanja ni potekala po zastavljenih smernicah, so opažali tako otroci kot mentorji. V prispevku iz leta 1978 z naslovom »Samouprava učencev le na papirju?« je eden izmed učencev na vprašanje, zakaj ničesar ne storijo, da bi spremenili stanje v šoli, povedal: »V šoli se res gremo samoupravo, a je na žalost le na papirju. Imamo sestanke, pišemo zapisnike in naredimo sklepe. S tem pa je naše samoupravljanje tudi končano. Vse je dolgočasno in brezveze.«

Ideja samoupravljanja v jugoslovanski šolski politiki je sledila decentralizaciji šolstva, prenosu pristojnosti z države na izobraževalne skupnosti kot skupnosti socialnih partnerjev, razvoju šolske avtonomije v organizaciji in upravljanju šol ter vzgoji participativnega državljana (Medveš 2015 (https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CM420AN2)). Čeprav je jugoslovansko samoupravljanje v šolskem sistemu z Unescovim poročilom *Self-management in Educational Systems* (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000043162) (1981) pritegnilo tudi mednarodno pozornost kot primer dobre prakse, ki odpira možnosti za nove metode organizacije in načine učenja, pa so bile na domačem terenu kritike vse glasnejše. V odmiku od marksističnosocialistične šole, ki je izrazito poudarjala vzgojo, je vzgoja zdaj poosebljala propadajoči družbeni sistem oziroma družbeno indoktrinacijo (Kosovel 1990 (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/ukm/2586115)). Tudi samouprava učencev je bila ovrednotena kot oblika ideološke ali politične vzgoje (Medveš 2015 (https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CM420AN2)). Eksperiment z otroškim samoupravljanjem se je tako končal še pred razpadom Jugoslavije. Leta 1990, mesece pred referendumom o osamosvojitvi Slovenije, je bila Zveza pionirjev Slovenije ukinjena. Organizacijo učencev sta prevzeli oddelčna in šolska skupnost. Oblikoval se je otroški parlament, ki naj bi v demokratičnem političnem sistemu spodbujal učenke in učence k izražanju lastnih mnenj in družbenopolitični participaciji. Pa vendar ta tudi v 21. stoletju v marsičem ostaja »le na papirju«.

* Prispevek je skrajšana in prirejena različica članka »The Ambiguous Nature of Children's Work in Socialist Yugoslavia: An Analysis Based on Children's Magazine Pionirski List«, objavljenega v *The Journal of the History of Childhood and Youth* 16 (3): 456–476, napisanega v sklopu raziskovalnega projekta Z6-1881.